

BÜTÜNCÜL TÜRK BUDUNBİLİMİNE DOĞRU* DEDE KORKUT'TA RENKLER**

Serpil AYGÜN CENGİZ***

Sevinç GÜLÇİÇEK****

Aysun Ezgi BÜLBÜL*****

Dünyada psikanalizin folklorla iç içe geçmesinin tarihi psikanalizin kendi tarihi kadar eskidir; çünkü psikanalizi hem bir psikoterapi hem de kültürel bir kuram olarak inşa eden Sigmund Freud daha 1899 yılında yazdığı *Düşlerin Yorumu*'nda bile folkloru düş çözümlemelerinde kullanmıştır. Freud bu yapıtında düşlerin, eşdeyişle kılık değiştirmiş düşüncelerin folklor, mitoloji gibi alanlardan devşirilen sembollerle dile geldiğini örnekler üzerinden anlatmaktadır (2010: 79-84). Freud 1909 yılında Ernst Oppenheim'in kendisine yolladığı psikanalitik çerçeveden ele alınan folklor konulu metni ise 1911 yılında *Folklor'da Rüyalar* başlığıyla yayımlamıştır (Freud ve Oppenheim, 1958). Freud için "kültür", insanın cinsel ve saldırgan dürtülerinden vazgeçişle ortaya çıkmıştır. Freud'un yakın arkadaşı ve önemli ardıllarından biri olan Ernest Jones'un 1928 yılında yaptığı konuşmasında ifade ettiği gibi psikanalitik folklorun yapmaya çalıştığı ya da yapması gereken ise kültürel unsurların bilinçdışındaki hangi düşünce ve duygularla, temelde hangi dürtülerle bağlantılı olduğunu ortaya çıkartmaktır (Jones, 2007: 107). Richard Mercer

Dorson'un deyişle sadece «mit ve masallar değil, halk malzemelerinin her türlü gizli kalmış içeriklerini» psikanalitik folklorculara sunmaktadır (1984: 39).

Psikanalizi kültürü yorumlamak için kullanan ilk etnolog Almanya'da doktorasını yaparken psikanalitik düşünceyle tanışan ve Macaristan'a dönüp de etnoloji çalışmaları üzerine yoğunlaştığında (Macar psikanalist Sándor Ferenczi'nin etkisiyle) psikanalitik etnoloji metinleri de üretmeye başlayan Géza Róheim'dır (1891-1953). Psikanalitik antropoloji ve folklorun dünyadaki öncüsünün Róheim olduğunu söylemek, Alan Dundes'in da belirttiği gibi, hiç de abartılı bir ifade değildir (Dundes, 1992, xv). Türkiye'de psikanalitik folklorun öncüsünün Seyfi Karabaş olduğunu söylemek de abartılı değildir. Psikanaliz üzerine genel bir giriş konuşmasına nasıl psikanalizin kurucusu Sigmund Freud ile başlamak gerekirse Türkiye'deki psikanalitik folklor yaklaşımının yeniden gündeme getirilmesi ya da bu damarın beslenmesi üzerine herhangi bir tartışmaya da Seyfi Karabaş'ın adıyla başlamak gerekir.¹ Karabaş'ın, karşılaştırmalı İngiliz, Fransız ve

* Karabaş, Seyfi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999 [1981]. ISBN: 9789750800351, 556 sayfa.

** Karabaş, Seyfi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996. ISBN: 9753635117, 70 sayfa.

*** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilim Bölümü öğretim üyesi.

**** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim Anabilim Dalı yüksek lisans programında özel öğrenci.

***** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim Anabilim Dalı yüksek lisans programı öğrencisi.

Türk edebiyatları alanında uzmanlaşması boyunca folklor, özellikle Türk halk edebiyatına ve Türk mitolojisine yönelik ilgisinin hep sürdüğü bilinmektedir. Karabaş'ın birçoğu iki önemli kitabında (*Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru* ile *Dede Korkut'ta Renkler*) biraraya gelen makalelerine bakılacak olursa folklor psikanalitik yaklaşımının sistematik ve derinlikli olduğu görülecektir.²

Seyfi Karabaş'ın *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru* kitabı ilk defa 1981 yılında ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Yayını olarak basılmıştır. Karabaş, bu kitabına öncelikle "Neden bütüncül budunbilim?" sorusuna yanıt arayarak başlamaktadır. Karabaş'ın kitabın yazılma amaçlarından birisi "kendi içinde bütünlüğü olan bir *ekinimiz* olduğunu söylemek"tir ve Karabaş'a göre "bütüncül yaklaşım" halk kültürü ürünlerini derlerken, incelerken ve yorumlarken kullanılmalıdır. Halk kültürü ürünlerinin incelenmesi sırasında insanların bilinçdışındaki düşünce ve duygularının kültürel simgeleri de işte bu bütüncüllüğü oluşturan en önemli unsurdur. Diğer yandan konu ile ilgili toplum bilimlerinin bir arada çalışmaları, yani disiplinlerarası çalışmalar söz konusu bütüncüllüğün bir başka boyutudur. Karabaş «halkbilim» ya da «folklor» yerine bu bilim alanını ifade etmek üzere budunbilim sözcüğünü önerirken Türkçe sözcükleri kullanmak konusundaki hassasiyeti kadar, «budun»un sözlük anlamının, insan kümelerinin gücüne ve yaratıcılığına vurguyu önemsemesi de yatmaktadır.

Karabaş, *Bütüncül Türk Budun Bilimine Doğru* kitabında kitabın ilk yayınlandığı tarihe kadar olan folklor alanındaki çalışmalarını çeşitli dü-

zeltme ve genişletmelerle bir araya getirmiştir. Maniler, türküler, ağıtlar, masallar, Dede Korkut anlatıları, Nasreddin Hoca fıkraları, inançlar Karabaş'ın üzerinde çalıştığı konulardandır ve bu konuların herbiri kitapta ayrı bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Karabaş sözlü kültür ürünlerinin birer iletişim aracı olduğunu düşünmektedir ve halkı tanımak ve anlamak içinse sözlü kültür ürünlerinin incelenmesi gerektiğini savlamaktadır. Karabaş'a göre dışarıdan bakıldığında halk kültüründe anlamsız görünen sözcüklerin ve kültürel davranış biçimlerinin her zaman anlamı vardır. Karabaş bu düşüncesini «Bir iletişim biçimi onu paylaşanlar için anlamlıdır, boş anlamsız diyemeyiz» diyerek özetlemektedir. İletişim biçimlerinin anlamsız olmadığını en güzel örneklerinden biri manilerdir. Bilindiği gibi manilerin ilk iki mısrasının anlamsız olduğu ve sonraki iki mısraya sadece kafiye ve uyak bakımından uydurulduğu söylenmektedir. Seyfi Karabaş bu yargıya «anlamsız söz söylemek çok zor olduğuna göre, kimi sözlerin hangi açıdan anlamsız olduğunu söylemek değil, hangi açılardan anlamlı olduklarını ortaya çıkarmak olmalıdır» cümleleriyle karşı çıkmaktadır. Özellikle ilk iki mısradaki sözcükleri psikanalitik yaklaşımla ele alarak simgesel anlamlarını ikna edici bir derinlikle açıklamaktadır. Karabaş sözlü kültür ürünlerini iki aşamalı bir sistemle çözümlüyüp yorumlamaktadır. Kitabın masallar ve Dede Korkut anlatıları bölümlerinde ayrıntılı örneklerine rastladığımız bu iki aşamanın ilki yapısal çözümleridir. Ona göre «yapısal çözümler» yorum girişimleri için bir ön adım olarak kullanılmalıdır. Masallar bölümünde "Adı

Musacık Boyu Kısacık” ile “Gül Baça” isimli masalları yapısalcı yöntemle ele almakta ve anlatım birimlerine ayırmaktadır. Ardından da her bir anlatım birimindeki simgeleri psikanalitik bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Karabaş folklor alanındaki çalışmalarını dilbilim konusundaki uzmanlığıyla da birleştirmiştir. Kitabın sekizinci bölümünde, dilbilim ile budunbilim arasındaki ilişkiyi yine halk kültüründen örneklerle açıklamakta ve disiplinlerarası çalışmanın önemine bu bölümde bir kez daha dikkat çekmektedir. Kitabın dokuzuncu bölümü ise budunbilim alanındaki derleme sorunlarına ayrılmıştır. Derleme sırasında yapılması gerekenleri sıralarken dönemin derleme anlayışına eleştiriler getirerek kaynak kişinin her türlü el, kol hareketi, duygusal tepkileri, ortamda bulunan diğer insanlarla ilişkilerinin de anlamı etkilemesi ve derlenen malzemenin yorumlanmasındaki önemi bakımından derleme sırasında gözlemlenen her şeyin kayda alınması gerektiğini söylemektedir. Kitapta son bölümde, budunbilimi ile sanat ilişkisini tartışmaya açılmaktadır. Karabaş, yazılı eserlerin, yazıldığı toplumun değerlerini yansıttığını, bunların budunbilimsel açıdan incelemenin yorumlama çalışmalarına katkıda bulunacağını söylemektedir. Bu savını; Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılıkusu* romanını ve Aziz Nesin'in bir öyküsünü karşıt yansımali yapı ile çözümleyip, psikanalitik yorumlama yaparak örneklendirmektedir. *Bütüncül Türk Budunbilime Doğru* kitabı halk kültürüne ve halkın iletişim biçimi olarak tanımladığı «yazın» ürünlerine getirdiği farklı bakış açısıyla önemli bir kaynak metindir. Bu değerlendirme yazısında «sözlü kültür ürünleri» deni-

lerek kısaca ifade edilmeye çalışılan ve aslında her biri başlı başına bir çalışma alanı olan mani, türkü, Dede Korkut anlatıları, masallar, Nasreddin Hoca fıkraları ve geçiş dönemlerine ait çeşitli inanışlar yapıscısalcı yaklaşım (karşıt yansımali yapı) ile çözümlenip, bu çözümleme psikanalitik yöntemle derinlikli bir biçimde yorumlanmaktadır. Karabaş'ın *Bütüncül Türk Budunbilime Doğru* çalışması Türkiye'de psikanalitik folklorun ilk en kapsamlı çalışma örneği olmuştur.

Seyfi Karabaş'ın 1974 yılında California Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezi Dede Korkut anlatılarında yapı ve işlev üzerinedir (Oğuz, 1998: 2). İlerleyen yıllarda Dede Korkut anlatıları üzerine çalışmalarının izini konuyla ilgili yazdığı makalelerde sürebildiğimiz Karabaş'ın *Dede Korkut'ta Renkler* kitabı 1996 yılında basılmıştır. Karabaş, bu çalışmasıyla Türk kültürüne birçok açıdan ışık tutan Dede Korkut anlatılarını yapısalcı yöntemle ele almakta ve psikanalitik bir yorumla çözümlemektedir. Karabaş anlatılara uyguladığı bu bileşimle; yüzeyde yalın bir yapı görünümde olan anlatıların derin yapısını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Karabaş kitabın giriş bölümünde kitaba ismini veren “renğin” neliği konusunda okuyucuya bilgi vererek çalışmasına başlamaktadır: “Bu çalışma renklerin doğal kullanımı üzerine değil, renklere insanların yüklediği duygusal yükleri yansıtan ekinel kullanımı üstünedir.” Okuyucu, burada renklerin doğal kullanımına koşut olarak ekinel kullanım terimiyle karşılaşmaktadır. Bunun bilincinde olan Karabaş, okuyucunun anlayacağı dilde ekinel kullanımı açıklamaya çalışmaktadır; verdiği örneklerden biri

olan mavi giysilerin erkek, kırmızı giysilerin kız bebeklere giydirilmesi ekin- sel kullanımın en anlaşılır örnekle- rinden birisidir. Örneklerle renklerin ekin- sel kullanımının açıklanmasının ardından Dede Korkut anlatılarında neden renklerin ekin- sel kullanımına değinildiği de açıklanmaktadır. Karabaş'a göre ekin- sel kullanıma «sa- natsal kullanım» da denebilir ve Dede Korkut anlatıları gibi yazınsal ya- pıtlarda renkler dizgesel bir biçimde kullanılarak anlatılardaki duygusal yükleri yansıtmaya işlevi görmektedir. Çalışmasına ilk etapta renklere de- ğinmelerin kullanımı hakkında bilgi vererek başlayan Karabaş, sonrasında anlatının gramerini çizdiği yapısalcı yöntemde “karşıt yansımali yapı”nın tarihinden ve Vladimir Propp, Claude Lévi-Strauss gibi uygulayıcılarından bahsetmekte; ayrıca okuyucunun anlayabileceği bir örnekle yöntemin bir uygulamasını göstermektedir. Giriş bölümünde çalışmanın sac ayakla- rını oluşturan yöntem ve unsurların açıklanması kitabı okumaya başlayan okuyucu için faydalı görünmektedir; çünkü burada okur, farklı bir bakış açısıyla ele alınan kitabı okumaya ha- zır hale getirilmiş oluyor. İki temel bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde ikinci Dede Korkut anlatısı olan “Sa- lur Kazan’ın Evinin Yağmalanması” karşıt yansımali yapı ve renklere de- ğinmeler bakımından ele alınmakta- dır. Karabaş, kitabın birinci bölümün- de neden birinci değil de ikinci Dede Korkut anlatısıyla çalışmasına başla- dığını “İkinci anlatının yapısı birin- cininkinden yalnız olduğundan, önce onda bulunan renklere değinmeleri ele alacağım” diyerek açıklamaktadır. İlk olarak karşıt yansımali yapısı ince- lenen Salur Kazan anlatısında verilen

mesaj, savaşçılık eğilimlerini dizgin-lemek için barışçıl değer yargılarının benimsenmesi yönündedir; yani bu anlatıda toplumun savaşçıl değerleri ailenin barışçıl değerleriyle koştur bir biçimde okuyucunun karşısına çıkarıl- maktadır. Birinci bölümün ikinci alt başlığında anlatıda geçen renk değin-melerinin kullanımı incelenmekte ve Karabaş Dede Korkut anlatılarındaki renk kalıbını düz ve karışık renklerle açıklamaktadır. Karabaş için düz renkler, «insanın yapısında başka bir şeylerle karışmadan arı biçimde bu- lunan kimi öğeleri» dile getirmekte, eşdeyişle düz renkler bir insanın dü- şünceleri ya da duyguları nedeniyle amaç ya da ideal olarak benimsediği şeyleri dile getirmektedir. Düz renk-lerin tersine, karışık renkler, insanın doğal ve toplumsal çevreyle etkileşime girme gereği yüzünden onun yapısın- da bir ölçüye dek arılıklarını yitirmiş, törpülenmiş olarak bulunan kimi öğe-leri simgesel olarak ifade etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde birin- ci Dede Korkut anlatısı “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı”, önce karşıt yansımali yapı, ardında da renklere değinmelerin kullanımı açısından in- celenmektedir. Yapı itibariyle daha girift olan bu anlatıda Freudyen bakış açısı ortaya çıkmakta ve psikanalitik çözümlenmeler daha fazla görülmekte- dir. Özellikle Freud’un Oedipal arzuyu açıklarken kavramsallaştırdığı Oedi- pal üçgen anlatıda Dirse Han, Dirse Han’ın karısı ile oğulları Boğaç ara- sında vücut bulmaktadır. Kitabın so- nuç bölümüne gelindiğinde “Türk renk ekinin boyutları” başlığı altında ilk iki bölümde çözümlenen Dede Korkut an- latılarından elde edilen verilerin diğer Dede Korkut anlatılarına uygulandı- ğı görülmektedir. Ayrıca bu bölümde

Türk kültüründe yer alan renklerin geçirmiş olduğu değişimlere ayrıca değinilmektedir. Karabaş *Dede Korkut'ta Renkler* adlı bu çalışmasında yapısalcı yöntem temelinde psikanalitik çözümlmeyi uygulayarak Türkiye'deki halkbilimsel çalışmalar kapsamında bir ilke imza atmıştır. Sosyal bilimlerin her an gelişen-değişen ve farklı bakış açılarıyla zenginleşmeye açık yapısını bir folklor/edebiyat ürünü üzerinden gösteren Karabaş, aynı zamanda bir sosyal bilimcinin taşıması gereken çok yönlülüğü karşılaştırmalı edebiyatçı kimliğini çalışmasına yansıtarak *Othello'dan Divân-ı Lügati't-Türk'e* kadar yaptığı değinmelerle ortaya koymakta, bu yolla çalışmasını da zenginleştirmektedir.

Çalışmanın folklor/edebiyat alanındaki katkıları dışında farklı önerileri de akla getirmekte olduğu görülmektedir. Nitekim Karabaş'ın bu çalışması üzerine bir metin yazan Murat Cankara'nın metne yönelik olarak, "tamamıyla Yapısalcı yönetime bağlı kalınarak, tıpkı Tzvetan Todorov'un *Decameron* için yaptığı gibi, *Dede Korkut'taki* anlatıların ortak grameri ortaya çıkarılabilir ya da tüm anlatılardaki psikolojik süreçler belirlenebilir" şeklindeki önerisi (2002: 114) kayda değerdir; çünkü geleneksel ürünlere psikanalitik yaklaşımın önünü açan bir çalışmanın doğurganlığını açıklıkla ifade etmektedir. Seyfi Karabaş'ın bu öncü ve devrimci çalışması folklor/edebiyat sahasında ihmal edilen, uygulamasından imtinayla kaçınılan psikanalitik yaklaşımın aslında her türlü anlatıyı ne denli zenginleştirdiği ve derinleştirdiğini göstermesi bakımından özellikle önemlidir.

NOTLAR

- 1 Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim Anabilim Dalı yüksek lisans programı öğrencilerinden Aysun Ezgi Bülbül, Bircan Yıldız, Pelin Görgülü, Remzi Polat ve Sevinç Gülçiçek AÜ DTCF Halkbilim Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Serpil Aygün Cengiz'le birlikte 23 Mayıs 2014'te AÜ DTCF'de "Türkiye'de Psikanalitik Folklorun Öncüsü: Seyfi Karabaş" başlıklı bir kolokyum düzenledi. Bu akademik toplantı, 1998 yılında 53 yaşındayken kaybettiğimiz Seyfi Karabaş üzerine Türkiye'de düzenlenmiş ilk kolokyumdur. Kolokyuma katılan *Folklor/Edebiyat Dergisi* yayın yönetmeni Metin Turan ile Seyfi Karabaş'ın ODTÜ'deki eski öğrencilerinden Oya Tıgılı ve Gülin Onat Bayır'a, kişisel tanıklıklarından yola çıkarak çizdikleri Seyfi Karabaş portresiyle kolokyuma verdikleri katkı için teşekkür ederiz.
- 2 Seyfi Karabaş'ın yayınlarının geniş bir listesi için Öcal Oğuz'un "Halkbiliminde Farklı Bir Ses: Seyfi Karabaş (1945-1998)" başlıklı metnine bakılabilir (1998: 2-4).

KAYNAKÇA

- Cankara, Murat. "Dede Korkut'ta Renkler Üzerine", *Millî Folklor Dergisi*, 2002, 55: 110-114.
- Dorson, Richard Mercer. *Günümüz Folklor Kuramları*, Çev.: Nermin Ulutaş. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, 1984.
- Dundes, Alan. "Introduction", *Fire in the Dragon and Other Psychoanalytic Essays on Folklore* içinde, Géza Róheim. New Jersey: Princeton University Press, 1992.
- Freud, Sigmund. *Düşlerin Yorumu II* (Çev.: Emre Kapkın). İstanbul: Payel Yayınları, 2010.
- Freud, Sigmund - David Ernst Oppenheim. *Dreams in Folklore*. New York: International Universities Press, 1958.
- Jones, Ernest. "Psikanaliz ve Folklor" (Çev.: Banu Yılmaz). *Millî Folklor Dergisi*, 2007, Sayı 74: 104-115.
- Oğuz, Öcal. "Halkbiliminde Farklı Bir Ses: Seyfi Karabaş (1945-1998)", *Millî Folklor Dergisi*, 1998, Sayı 39: 2-4.